

PAPER DETAILS

TITLE: Kazakistan, Jambul'da, Ayse Bibi Türbesi

AUTHORS: Rüçhan BUBUR

PAGES: 29-43

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/272530>

KAZAKİSTAN, JAMBUL'DA, AYŞE BİBİ TÜRBESİ¹

Rüçhan BUBUR*

Yapı Kazakistan'ın güneyindeki Jambul bölgesinin Jambul² şehrindeki Ayşe Bibi köyünde³ Babadçı Hatun Türbesi'nin yaklaşık 20 m. güneyinde yer alır (Res. 1)⁴.

Günümüze harap durumda ulaşmış Ayşe Bibi Türbesi, tuğla malzemeyle inşa edilmiş ve cepheleri süslemeli terrakota plakalarla kaplanmıştır. Kare planlı yapının köşelerinde yukarı doğru incelen silindirik kuleler bulunmaktadır (Şek. 1). Dıştan 8.50 x 8.50 m. ölçülerinde olan yapının duvar kalınlığı yaklaşık 1.60 – 1.65 m.dir⁵.

2002 yılında tarafımızdan incelenen yapıda, restorasyon çalışmaları devam etmekteydi. Yapının üzeri örtülerek demir konstrüksiyonlu bir camekan içinde korumaya alınmıştı. Yapının üzerini örten kubbe ile kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerindeki kulelerin üst kısmı yıkılmıştı. Kuzey, güney ve doğu cepheleri ise çok haraptı. Gerek bütüne yakın kısmı korunmuş köşe kuleleri, gerek terrekota kaplamalarıyla, yapının günümüze en iyi durumda ulaşabilen cephesi, batı cephesiydi (Res. 2). Yapının restorasyonunda da, bu cephe esas alınarak diğer cephelerin onarımı

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ Araştırmayla ilgili Rusça kaynaklar, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü öğretim üyelerinden Yard. Doç. Dr.. Muvaffak DURANLI tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Kendisine yardımları için teşekkür ederim.

² Rus devrimine (1917) kadar bu şehrin adı Taraz'dır.

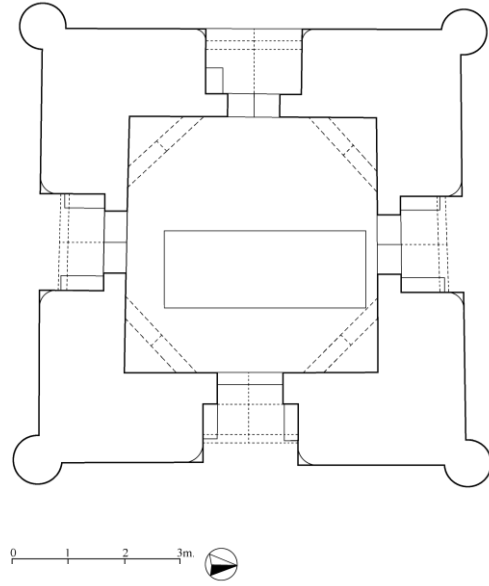
³ Yayınlarda ve 1983 tarihli arşiv kayıtlarında yapının Golovaçevka köyünde bulunduğu belirtilmiştir. Bkz. G. A. Pugaçenkova, L. İ. Rempel, *İstoriya İskusstv Uzbekistana s drevneyşih vremen do seredim devyatnadsatogo veka*, Moskva, 1965, s. 222.; K. M. Baypakov, L. B. Erzakoviç, *Drevnie Goroda Kazakstana*, Alma-Ata, 1971. s. 72. Köyün adı 1991 yılından sonra Ayşe Bibi olarak değiştirilmiştir.

⁴ Ayşe Bibi Türbesi ile Babadçı Hatun Türbesi'nin vaziyet planı için bkz. Yourı Yaralov, çev. H. G. Yuraydın, "VIII. – XII. Yüzyıllar Orta – Asyasında Mimari Abideler", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19 – 24 Ekim 1959*, Ankara, 1962, CCLXVI, Res. 9.; Babadçı Hatun Türbesi, Türkiye'deki yayınlarda "Balacı Hatun Türbesi" adıyla tanıtılmıştır. Bkz. M. Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1977, s. 110, 111.; O. Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara, 1996, s. 217.

⁵ Yapıyı tanıtan yayınlarda duvar kalınlığı 80 cm. olarak verilmiştir. Bkz. T. N. Senigova, *Srednevekoviy Taraz*, Alma Ata, 1972, s. 182, 184; A. Epsemetov, D. Teleev, "Ayşa Bibi Türbesi" maddesi, *Kazakstan*, Almatı, 1998. s. 151.

Rüçhan Bubur

yapılmaktaydı⁶. Kuzey cephede eyvanın batı tarafının yerden yaklaşık 86 cm. yüksekliğe kadar olan bölümü ile güney cephedeki eyvanın onarımı tamamlanmıştı. Yarıyı ayakta olan kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerdeki kulelerin mevcut kısımları ile diğer eyvanların onarımı ise tamamlanmak üzereydi.

Şek. 1- Jambul, Ayşe Bibi Türbesi, plan

Ayşe Bibi Türbesi'nde, silindirik köşe kuleleriyle sınırlandırılmış cephelerin ortasında sivri kemerli birer eyvan yer alır (Res. 2). Kuzey, güney ve batı cephelerindeki eyvanların içinde sivri kemerli birer pencere, doğu cephedeki eyvanın içinde ise sivri kemerli bir giriş açıklığı bulunmaktadır (Res. 3).

Üst kesimi harap durumda olan batı cephesi, iki bölümlü olarak tasarlanmıştır. Eyvan kemerinin üzengi hattının alt kesiminde duvarlar, eş büyüklükte kare şekilli plakalarla kaplanmıştır (Res. 4). Her plaka ikişer silme ile çerçevelenmiş ve ortası ışınal olarak yerleştirilmiş yapraklardan oluşan bir çiçek motifıyla süslenmiştir. Üzengi hattının üst kesiminde kalan çökertilmiş alanda ortadaki eyvan kemeri ile iki tarafında kalan kesimler süsleme şeritleriyle çevrelenmiştir (Res. 5). Eyvan kemerinin iki

⁶ Daha önceki yıllarda yapılan onarımlarda da, batı cephenin orijinal durumunu koruduğu kabul edilerek diğer üç cephenin bu cepheye göre onarıldığı ifade edilmektedir. Bilgi için bkz. Senigova, s. 184.

tarafında kalan alanlar ve eyvan kemeri, bitkisel öğelerle bezeli içbükey kavisli süsleme bordürleriyle çevrelenmiştir. Çökertilmiş alanlarla eyvan kemerini sınırlandıran içbükey kavisli bordür aynı süsleme motiflerine sahip üçüncü bir bordür ile birbirlerinden ayrılmıştır. Çökertilmiş alanın ilk üç sırası alt kesimindeki kare şekilli plakalarla, kalan bölüm ise sekiz kollu yıldız ve bu yıldızları birbirine bağlayan haç biçimli plakalarla kaplanmıştır (Res. 6). Üst kesimdeki yıldız formlu plakalar birer çiçek motifiyile, haç formlu plakalar ise, yaprak motifleriyle bezenmiştir. Eyvan kemerinin etrafının ayrıca eşkenar dörtgen formlu plakalarla sınırlandırılmış olduğu kalan parçalardan anlaşılmaktadır.

Yukarı doğru daralarak yükselen köşe kuleleri, üst kesimlerinde ise genişleyerek son bulur. Bu iki bölüm arasına, çiçek ve kıvrım dallarla bezeli dışbükey kavisli bir süsleme bordürü yerleştirilmiştir. Bu bordürün hemen altında iki yatay bordür yer alır. Bunlardan alttaki bordür yan yana yerleştirilmiş altı kollu yıldızlardan oluşmaktadır. Yıldızlar arasında kalan boşluklar eşkenar dörtgenlerle doldurulmuştur. Yıldızların ortasında birer gül motifi, eşkenar dörtgenlerin üzerinde ise asimetrik yerleştirilmiş yaprak motifleri yer alır. Üstteki bordür ise, sekiz kollu yıldızlar ve bu yıldızları birbirine bağlayan haç şekilli plakalardan oluşur. Yıldız formlu parçaların üzeri birer çiçek motifiyile, haç formlu parçaların üzeri ise geometrik örneklerle bezelidir (Res. 7). Kulelerin geri kalan bölümleri cephenin alt kesiminde kullanılan kare şekilli plakalarla kaplanmıştır.

Kuleleri, 3.40 m.⁷ seviyede terrakotadan birer yazı kuşağı dolandır (Res. 8, 9). Kuzeybatı köşedeki kulede üç; güneybatı köşedeki kulede ise dört adet yazılı terrakota plaka bulunmaktadır. Farsça olan bu yazılar okunduğunda; 13. yüzyılda yaşamış İranlı şair Sadî – i Şîrâzî'nin⁸ “Gülistân”⁹ adlı eserindeki bir beyitin ilk mısrasının her iki kulede de tekrarlanmış olduğu görülür. Bu plakalardan her iki köşe kulesinde de sağdan birincilerde harf benzeri şekiller görülmekle birlikte anlamlı bir bütün oluşturulamamaktadır. Güneybatı köşedeki kulenin yazıları incelendiğinde ikinci plakadaki “felek” kelimesinin tahrip olduğu; mısra okunduğunda ise, ikinci plaka ile dördüncü plakanın yer değiştirmiş olduğu izlenir. Kuzeybatı köşedeki kulenin yazılarında ise, “felek” kelimesindeki “k” harfinin tahrip olmuş olduğu görülür. Okunabilen kısımların metni ve tercümesi şöyledir:¹⁰

⁷ Senigova, s. 185; Epsemetov – Teleev, s. 151.

⁸ Sadî – i Şîrâzî hakkında geniş bilgi için bkz. T.Yazıcı, “Sa'dî maddesi”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Eskişehir, 1997, s. 36 – 41.

⁹ Bu eserin Farsça orijinali için bkz. Muhammed Ali Frugî – Abbas İkbâl, *Külliyat – i Sadî*, İntişarat – ı Frugî, Tahran, 1370 (1981), s. 2.

¹⁰ Farsça kitabe metnini ve Gülistân adlı eserin orijinalini okuyarak Türkçe'ye çeviren Dr. Ferzaneh DOULATABADI'ye yardımları için teşekkür ederim.

“Bulut ve rüzgar ve ay ve güneş ve felek....”¹¹.

Bu beyitin Rusça kaynaklarda farklı okunduğu görülür¹².

Cephenin ortasında yer alan sivri kemerli eyvan; köşeleri tuğladan mukarnas bingilerle doldurulmuş, ortası ise düz bir kemerle örtülmüş kavsaraya sahiptir (Res. 10, 11). Kavсарanın köşelerindeki mukarnas bingilerin üzeri birer çeyrek kubbeyle örtülmüştür. Çeyrek kubbe yatay olarak ikiye ayrılarak terrakota plakalarla süslenmiştir. Geniş olan alt kesiminde iki sıra halinde yan yana yerleştirilmiş ortasında bir çiçek bulunan altı kollu yıldız bulunmaktadır. Bu yıldızların arasında kalan boşluklar ise eşkenar dörtgen parçalarla tamamlanmıştır. Üstte kalan kesim ise, yıldız – haç formlu plakalar ile bunları çerçeveleyen ters ve düz yerleştirilmiş “S” şekilli parçalardan oluşur. Kavсara kuşatma kemeri, köşelerde bitkisel öğelerle bezenmiş vazo şekilli başlıklara sahip 3/4 daire profilli sütunçeler üzerine oturur. Tuğladan örülmüş yaklaşık 50 – 52 cm. yükseklikte kare şekilli birer kaideye oturan bu sütunçeler, sekiz kollu yıldız ve bu yıldızları birleştiren haç formlu terrakotalarla kaplıdır (Res. 10). Yan yüzleri kare şekilli terrakotalarla kaplı bu eyvanın yan duvarlarında yaklaşık 72 - 77 cm yükseklikte birer seki yer alır. 1949 tarihli bir yayında, bu eyvanın, diğer eyvanlardan farklı olduğu belirtilerek arkasında yer alan bir mihrapla birleştiği ifade edilmektedir¹³.

Batı cephedeki terrakota plakalar arasında sıva görülmez. Cephede terrakotaların dökülmüş olan bölümlerinden izlenebildiği kadarıyla; terrakota plakaların, arka yüzlerindeki üçgen prizma şeklindeki bir çıkıntıyla duvara raptedildikleri görülmektedir. Bu levhaların duvar ve birbirleriyle olan bağlantılarının, özel dişli çıkıntılarla ve tellerle sağlandığı bilinmektedir¹⁴. Yayınlarda terrakota plakalarda 64 farklı motifin kullanıldığı ve bu motiflerin güney Kazakistan bölgesine ait özellikler gösterdiği belirtilmiştir¹⁵.

¹¹ Mısranın eksik olan son kelimesinin tercümesi, Gülistan’daki mısraya göre şu şekilde olmalıdır: “hepsi beraber çalışıyorlar”.

¹² “sonbahar bulutlar..... güzel hayat” şeklindeki okunuş için bkz. A. M. Belenitskiy, “Из musulmansкой эпиграфики в Talassloy doline.” *Epikrafika Vostoka* t.II, 1948, str.18, ris.2. zikreden: Senigova, s. 185.; “sonbahar, bulutlar, dönen dünya.....” şeklindeki okunuş için bkz. Epsemetov – Teleev, s. 151.; “sonbahar bulutlargüzel bir hayat” şeklindeki okunuş için bkz. P. Agapov, M. Kadirbaev, *Sokravişa Drevnego Kazahstana*, Alma – Ata, 1979, s. 202.

¹³ *Trudi SAE*, Alma Ata, 1949, str.198.; zikreden Senigova, s. 183.

¹⁴ Epsemetov – Teleev, s.151; Yaralov, s. 405; Senigova, s. 184.

¹⁵ Baypakov – Erzakoviç, s.73. Bu sayı, yapının incelendiği tarihte mevcut olan bölümlerinden tespit edilmiş olmalıdır.

İncelememiz sırasında, kuzey, güney ve doğu cephelerdeki eyvanların onarımı devam etmekteydi. Bu eyvanların tamamlanmış bölümlerinden; eyvanların, batı cepheindeki eyvandan kavsara kuşatma kemerinin oturduğu sütunçelerinin kaidesiz olması ve eyvan cephelerinin kare plakalar yerine yıldız – haç formu plakalarla kaplanması gibi küçük farklarla ayrıldığı tesbit edilmiştir.

Türbenin girişi doğu cepheindeki eyvanın içindeki sivri kemerli açıklıktan sağlanmıştır (Res. 3). Kare planlı mekanın köşelerinde yer alan sivri kemerli derin tromplarla üst kesimde sekizgen bir kasnak oluşturulmuştur. Kasnağın her kenarına dikdörtgen şekilli birer çökertme yapılmıştır (Res. 12). Kare planlı mekanın kuzey, güney ve batı duvarlarının ortasında sivri kemerli birer pencere yer almaktadır. Mekanın ortasında kuzey güney yönlü yerleştirilmiş 304 x 140 x 51 cm. ölçülerinde topraktan bir lahit bulunmaktadır.

Yapıya ait bir inşa kitabesi yoktur. Bazı araştırmacılar yapıyı, mimari özellikleri ve süslemesinde kullanılan terrakota malzemenin tekniği ve süsleme motiflerine dayanarak 11 – 12. yüzyıla tarihlendirir¹⁶. Bazı araştırmacılar ise Karahanlılar devrine (840 – 1212) ait olduğunu söylerler¹⁷. Ayşe Bibi'nin kim olduğu konusunda da iki farklı görüş bulunmaktadır. Rusça yayınlar aktarılan efsanelere göre Ayşe Bibi'nin Hakim Ata'nın¹⁸ kızı olduğunu ve Karahan'a gelin gideceği sırada öldüğünü kaydetmişlerdir¹⁹. Türkçe yayınlarda ise Ayşe Bibi'nin Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın kızı, Karahanlı hükümdarı Şems-ül Mülk Nasır bin İbrahim'in karısı olduğu ileri sürülmektedir²⁰.

Kubbeyle örtülmüş kare planlı bir yapı olan Ayşe Bibi Türbesi, Kazakistan'ın bugün ayakta olan en eski türbesi ve aynı zamanda en eski yapılarından biridir. Kazakistan'ın güneyinde yer alan Türkmenistan ve Özbekistan'da kübik gövdenin kubbeyle örtüldüğü türbe örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Özbekistan'da 9 – 10. yüzyıllara tarihlendirilen Buhara'daki Samanoğlu İsmail Bey Türbesi²¹, Tim'deki 977 – 978'e tarihlendirilen Arap Ata Türbesi²², Kermine'deki 1020 tarihli Mir Said Bahram Türbesi²³; Türkmenistan'ın güney bölgesindeki Merv'de, Baba Gamber Mezarlığındaki

¹⁶ Pugaçenkova – Rempel, s.222.; Senigova, s. 185.

¹⁷ Yalov, s.405.; Cezar, s. 110, 111.; Aslanapa, s. 213.

¹⁸ Hakim Ata hakkında geniş bilgi için bkz. R. Rahmeti Arat, "Hakim Ata" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, Eskişehir, 1997, s. 101 – 103.

¹⁹ Baypakov – Erzakoviç, s. 74.; Agopov – Kadirbaev, s. 202.

²⁰ Cezar, s. 111.; Aslanapa, s.216.

²¹ Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. M. Bulatov, *Mavzoley Samanidov Jemçujina Arhitekturi Sredney Azii*, Taşkent, 1976.

²² Pugaçenkova – Rempel, s. 127, 128.

²³ *Vseobşaya İstoriya Arhitekturi*, Tom. 8, Moskva, 1969, s. 216.; fotoğraf için bkz. G. A. Pugaçenkova, *Srednyaya Aziya Spravochnik – Putevoditel*, Moskva, 1983, s. 98.; süslemelerle ilgili geniş bilgi için bkz. L. İ. Rempel, *Arhitekturniy Ornament Uzbekistana İstoriya Razvitiya i Teoriya Postroeniya*, Taşkent, 1961, s. 148, 149.

10 - 11. yüzyıllara tarihlendirilen Ahmed Türbesi²⁴ ile İsimsiz Türbe²⁵, şehrin 28 km. kuzeyinde Bayram Ali'de yer alan, 10 - 12. yüzyıllardan kalan Huday Nazar Evliya Türbesi²⁶, Sultan Kale'nin merkezinde yer alan 12. yüzyıla ait Sultan Sancar Türbesi²⁷; Kerki yakınlarında bulunan 11. yüzyıl yapısı olan Alembardara Türbesi²⁸; Serhas'taki 1098 tarihli Yartı Gumbaz²⁹ ile 11. yüzyıldan Ebul Fazl (Serahs Baba) Türbeleri³⁰ ve Meane'deki 11. yüzyıla ait Abu Said Türbesi³¹ örnek gösterilebilir. Ayşe Bibi Türbesi'nin köşelerinde silindirik birer kule yer alır. Yapı, bu yönüyle de, kübik gövdenin kubbeyle örtüldüğü bu tip türbelerin en erken tarihli örneği olarak kabul edilen 9-10. yüzyıllara ait Buhara'daki Samanoğlu İsmail Bey Türbesi'ni³² hatırlatır.

Tamamen tuğladan inşa edilmiş olan Ayşe Bibi Türbesi, malzeme kullanımı ve süsleme açısından da, yukarıda verilen örneklerle benzerlik gösterir. Ancak bu örneklerde terrakota süslemeler; Ayşe Bibi Türbesi'ndeki gibi tek başına değil, tuğla ile birlikte kullanılmıştır.

Ayşe Bibi Türbesi; iç mekanının sadeliğine karşın, cephelerini kaplayan terrekota bezemeleriyle yoğun süslemeli bir yapıdır. Özbekistan'ın Buhara şehrindeki Samanoğlu İsmail Bey Türbesi'nin³³ bütün cepheleri, aynı kentteki Muğak Attari Cami'nin³⁴ güneydeki taçkapısı ve Kırgızistan'daki Uzgen Türbeleri'nin³⁵ taçkapılarının

²⁴ Bugün ayakta olmayan türbenin arşiv fotoğrafına dayalı bilgiler için bkz. G. A. Pugaçenkova, *Puti Razvitiya Arhitektury Yujnogo Turkmenistana Porı Rabovladiya i Feodalizma*, Moskva, 1958, s. 178, 179.; G. A. Pugaçenkova, *İskusstvo Turkmenistana*, Moskva, 1967, s. 120.; G. A. Pugaçenkova, "Horasanskıe Mavzolei K problema tipologičeskih obščnostey i pazličiy v zodčestve Horasana i Maverannahra", *Hudojestvennaya Kultura Sredney Azii. IX – XIII veka*, Taşkent, 1983, s. 15, 20.

²⁵ Pugaçenkova, Moskva, 1958, s. 274, 275.; Pugaçenkova, Taşkent, 1983, s. 21, 23.

²⁶ Pugaçenkova, Moskva, 1958, s. 310 – 315.; Pugaçenkova, Moskva, 1967, s. 121.; Pugaçenkova, Taşkent, 1983, s. 16, 17.; Y. Sayan, *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI – XVI. Yüzyıl)*, Ankara, 1999, s. 89, 90.

²⁷ Pugaçenkova, Moskva, 1958, s. 315 – 328.; Pugaçenkova, Moskva, 1967, s. 121, 122.; Pugaçenkova, Taşkent, 1983, s. 19.; Sayan, s. 91 – 99.

²⁸ Pugaçenkova, Moskva, 1958, s. 268 – 270.; Pugaçenkova, Moskva, 1967, s. 123.; Pugaçenkova, Taşkent, 1983, s. 17, 19.; Sayan, s. 192 – 194.

²⁹ Pugaçenkova, Moskva, 1958, s. 284 – 286.; Pugaçenkova, Moskva, 1967, s. 121.; Pugaçenkova, Taşkent, 1983, s. 16; Cezar, s. 312.; Sayan, s. 63, 64.

³⁰ Pugaçenkova, Moskva, 1958, s. 275, 276.; Pugaçenkova, Moskva, 1967, s. 124.; Sayan, s. 60 – 62.

³¹ Pugaçenkova, Moskva, 1958, s. 358 – 366.; Pugaçenkova, Taşkent, 1983, s. 21, 22.; Pugaçenkova, Moskva, 1967, s. 124.; Cezar, s. 312.; Sayan, s. 66 – 71.

³² Bulatov,; Pugaçenkova – Rempel, s. 124 - 127.; süslemelerle ilgili geniş bilgi için bkz. Rempel, s. 148, 149.

³³ Rempel, s. 148, 149.

³⁴ Rempel, s. 160 – 162.; M. Cezar, s. 160 – 163.; R. H. Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu – Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir, 1982, s. 21, 34, 56.; R. Bubur, "Buhara Camileri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, Ankara, 2001, s. 866 – 871.

aynı tür terrekota plakalarla yoğun olarak süslenmiştir. Aynı zamanda, Muğak Attari Cami'nin³⁶ söz konusu taçkapısının sivri kemerli kavsarası, Ayşe Bibi Türbesi'ndeki sivri kemerli dört eyvanın kavsaralarıyla benzer kuruluş özellikleri taşır.

Ayşe Bibi Türbesi'nin cepheleri; çiçek motifleriyle bezenmiş sekiz kollu yıldızlar ve bu yıldızları birbirine bağlayan bitkisel ve geometrik örneklerle bezeli haç formlu plakalar, asimetrik olarak yerleştirilmiş yaprak motifleriyle süslü eşkenar dörtgenler, yaprak, dal ve benzerlerinden oluşan bitkisel örnekli süsleme bordürleri ve ışınal olarak yerleştirilmiş yaprakların oluşturduğu çiçek motifleriyle süslü terrekota plakalarla kaplanmıştır. Terrekota bezemeli cepheler, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'daki 9 – 12. yüzyıllara tarihlendirilen çok sayıda yapıda karşımıza çıkar. Cami, türbe, medrese, kervansaray, namazgah gibi farklı işleve sahip bu yapılara örnek olarak; Merv'deki 11 – 12. yüzyıllara tarihlendirilen Muhammed İbn Zeyd Türbesi³⁷; Tacikistan'daki, Mezar-ı Şerif'de yer alan 11 – 12. yüzyıllardan kalan Muhammed Boşaro³⁸ ve Regara yakınlarındaki Hoca Nahşron³⁹ Türbeleri ile 9 – 11. yüzyıllara ait Hoca Maşad Medresesi⁴⁰; Kırgızistan'daki 10 – 12. yüzyıllara ait Uzgen Türbeleri⁴¹; Özbekistan'daki Kermine yakınlarında bugün sadece taçkapısı ayakta kalmış olan 11. yüzyıla ait Ribat-ı Melik Kervansarayı⁴² ve Buhara'da 12. yüzyıl yapısı olan Namazgah⁴³ ve Muğak Attari Camii⁴⁴; Türkmenistan'daki 11. yüzyıldan Talhatan Baba Cami⁴⁵, 12. yüzyıldan Daya Hatun Kervansarayı⁴⁶ verilebilir. Ayşe Bibi Türbesi, köşeleri silindirik kuleli, kubbeli kübik gövdesi ile olduğu kadar terrekota

³⁵ B. N. Zasiipkin, *Arhitektura Sredney Azii Drevnih i Srednih Vekov*, Moskva, 1948, s. 45 – 47.; Cezar, s.117 – 135.; fotoğraf için bkz. Pugaçenkova, Moskva, 1983, s. 268 – 272.

³⁶ Süslemelerle ilgili geniş bilgi için bkz. Rempel, s. 160 – 162.; M. Cezar, s. 160 – 163.; Ünal, s. 21, 34, 56.; R. Bubur, s. 866 – 871.

³⁷ Pugaçenkova, Taşkent, 1983, s. 17, 18.; Sayan, s.81 – 85.

³⁸ Zasiipkin, s. 72.; fotoğraf için bkz. Pugaçenkova, Moskva, 1983, s.163.

³⁹ Pugaçenkova, Moskva, 1983, s. 331.; fotoğraf ve bilgi için bkz. Markus Hattastein, Peter Delius, *Islam Art and Architecture*, France, 2000, s. 355.; Pugaçenkova, Moskva, 1983, s. 331.

⁴⁰ Pugaçenkova, Moskva, 1983, s. 330.; resim ve bilgi için bkz. Hattastein – Delius, 2000, s. 363.

⁴¹ Zasiipkin, s. 45 – 47.; Cezar, s.117 – 135. fotoğraf için bkz. Pugaçenkova, Moskva, 1983, s. 268 – 272.

⁴² Zasiipkin, s. 42 – 44.; İ. Kuyulu, “Anadolu Selçuklu Kervansarayları ile Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme”, Sanat Tarihi Dergisi, S. VIII., İzmir, 1996, s. 60 – 65.; Pugaçenkova – Rempel, s. 193 – 195.

⁴³ V. Voronina, *Arhitekturnie Pamyatniki Sredney Azii Buhara, Samarkand*, Leningrad, 1969, s. 8, 9; fotoğraf 8.

⁴⁴ Süslemelerle ilgili geniş bilgi için bkz. Rempel, s. 160 – 162.; M. Cezar, s. 160 – 163.; R. H. Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu – Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir, 1982, s. 21, 34, 56.; R. Bubur, “Buhara Camileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, Ankara, 2001, s. 866 – 871.

⁴⁵ G. A. Pugaçenkova, Moskva, 1983, s. 237.

⁴⁶ Kuyulu, s. 53 – 56.; Pugaçenkova, Moskva, 1958, s. 230 -241.

Rüçhan Bubur

süslemeleriyle de, 9 – 10. yüzyıllara tarihlendirilen Buhara'daki Samanoğlu İsmail Bey Türbesi'nin yakın bir benzeridir.

Karahanlılar döneminin kültürel ve ekonomik açıdan en gelişmiş şehirlerinden biri olan Jambul'da⁴⁷ bulunan Ayşe Bibi Türbesi, yukarıda verilen örneklerden de görüldüğü gibi, 11. – 12. yüzyıl Karanlılar Dönemi⁴⁸ yapılarının karakteristik terrakota bezemelerine sahip bir türbe olarak dikkati çeker. Karşılaştırma yaptığımız örneklerin bulunduğu; Karahanlıların 1212'ye kadar hakimiyetleri altında kalan bu bölgede⁴⁹, Samanoğullarıyla başlayarak Karahanlılarda da devam eden cephelerin terrakotalarla yoğun olarak bezenmesi geleneği, Karahanlılardan sonra da sürdürülmüştür.

⁴⁷ Eski adıyla Taraz olan ve bugün Kazakistan'ın Kırgızistan sınırında bulunan şehir için bkz. Baypakov – Erzakoviç, s. 67.

⁴⁸ Karahanlılar Issık – Göl ve çevresi, Çu nehri ve kollarını içine alan Yedi – Su bölgesi ile Tiyan – Şan üzerinden Fergana'ya kadar uzanan alanda kurulmuşlardır. Karahanlılar hakkında geniş bilgi için bkz. O. Pritsak, "Kara – Hanlılar (840 – 1212)" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Eskişehir, 1997, s. 251 – 273.

⁴⁹ Karahanlı eserlerinin yoğunlukta bulunduğu bölgeler hakkındaki bilgi için bkz. Cezar, s. 97 – 100.

Özet

Bu çalışmada, Kazakistan'ın bugün ayakta olan en eski türbesi ve aynı zamanda en eski yapılarından biri olan Ayşe Bibi Türbesi, mimari ve süsleme özellikleriyle tanıtılacaktır. Günümüze harap durumda ulaşmış olan türbeyi 2002 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında inceledik. Yapı, Kazakistan'ın güneyinde Kırgızistan sınırında bulunan Jambul şehrindeki Ayşe Bibi köyünde yer alır. Eski adı Taraz olan Jambul; Karahanlılar döneminin kültürel ve ekonomik açıdan en gelişmiş şehirlerinden biriydi. Tuğla malzemeyle inşa edilmiş, üzeri kubbeyle örtülü, kare planlı kübik bir yapı olan Ayşe Bibi Türbesi; gerek köşelerindeki yukarı doğru incelen silindirik kuleleriyle, gerekse cephelerini kaplayan terrekota bezemelerinin çeşitliliği ile dikkati çekmektedir. Araştırmacılar tarafından mimari ve süsleme özelliklerine dayanılarak 11. – 12. yüzyıllara tarihlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Ayşe Bibi Türbesi, Karahanlılar, Terakota, Taraz, Jambul Kazakistan*

Abstract

Ayşe Bibi Mausoleum, the oldest mausoleum and one of the oldest buildings of Kazakhstan shall be introduced in this study, from the point of its architectural aspects and adornment features. We have examined the structure, merely ruins of which have reached our time, during its restoration in 2002. The mausoleum is placed in Ayşe Bibi village of Jambul, located at the Kyrgyzstan border in southern Kazakhstan. Jambul, former name Taraz, was culturally and economically one of the most developed cities during Karahanli period. Ayşe Bibi Mausoleum is a square planned cubical building erected by bricks, and is covered by a cupola. It attracts attention mostly by its cylindrical towers at its corners which get thinner upwards, and its variety of terracota facade adornments. The building is dated to 11th - 12th centuries A.D. by the researchers in connection with its architectural aspects and adornment features.

Key-words: *Ayşe Bibi Mausoleum, Karahanli, Terracota ,Taraz, Jambul, Kazakistan*

Rüçhan Bubur

Res. 1- Ayşe Bibi Türbesi. Genel görünüş.

Kazakistan, Jambul'da, Ayşe Bibi Türbesi

Res. 2- Ayşe Bibi Türbesi. Batı cephe.

Res. 3- Ayşe Bibi Türbesi, doğu cephe.

Res. 4- Ayşe Bibi Türbesi, batı cephenin alt kesimi.

Res. 5 – Ayşe Bibi Türbesi, batı cephenin kuzey kesimi.

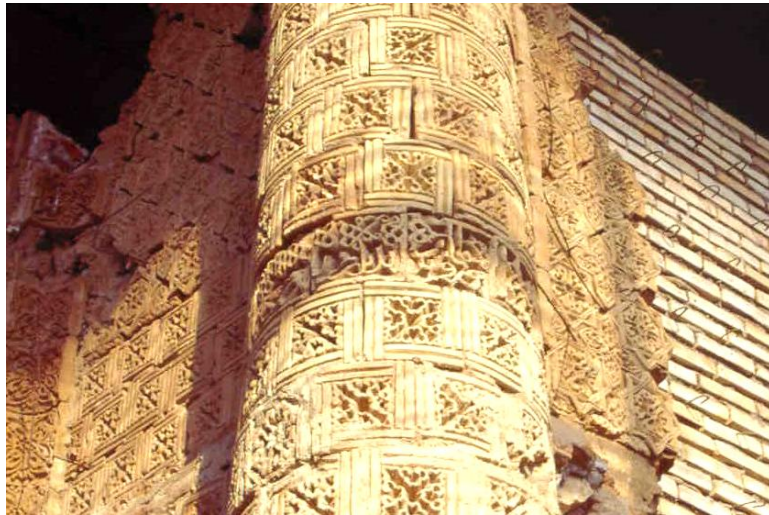

Res. 6- Ayşe Bibi
Türbesi, batı cephenin
kuzey tarafının üst
kesimi.

Kazakistan, Jambul'da, Ayşe Bibi Türbesi

Res. 7- Ayşe Bibi Türbesi, batı cephenin kuzey tarafının üst kesimi.

üneyindeki sütunda yer alan kitabe.

Res. 9 – Ayşe Bibi Türbesi, batı cephenin kuzeyindeki sütunda yer alan kitabe.

Res. 10 – Ayşe Bibi Türbesi, batı cephedeki eyvan.

Kazakistan, Jambul'da, Ayşe Bibi Türbesi

Res. 11 – Ayşe Bibi Türbesi, batı cephedeki eyvanın kavşarası.

Res. 12 – Ayşe Bibi Türbesi, doğu duvarı ve kuzeydoğu köşesi.

Rüçhan Bubur